

УДК 37.016:821.161.2:78

ВИВЧЕННЯ ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З МУЗИЧНИМ МИСТЕЦТВОМ У СВІТЛІ ІДЕЙ Т. Ф. І Ф. Ф. БУГАЙКІВ

Молочко С. Р.

У статті окреслено складники методики вивчення ліричних творів у взаємозв'язку з музичним мистецтвом у старших класах крізь призму ідей Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайків.

Ключові слова: література, музика, поетичний твір, цілісний художній образ, синестезія, асоціація, інтенціонал.

В статье обозначены составляющие методики изучения лирических произведений во взаимосвязи с музыкальным искусством в старших классах через призму идей Т. Ф. и Ф. Ф. Бугайко.

Ключевые слова: литература, музыка, поэтическое произведение, цельный художественный образ, синестезия, ассоциация, интенционал.

The paper outlines the components of methods of studying lyrical works in interconnection with music in high school through a lens of T. F. and F. F. Buhayko's ideas.

Key words: literature, music, poetry, integral artistic image, synesthesia, association, intensional.

У період сучасних змін у суспільстві виникає гостра потреба в зміцненні духовних орієнтирів молодого покоління, що вимагає переосмислення й удосконалення системи освіти, упровадження інноваційних моделей навчання й виховання задля сприяння гармонійному розвитку особистості. Важлива роль має бути відведена українській літературі, адже глибоке розуміння мистецтва слова в поєднанні розумового, емоційного, естетичного є способом формування в учнів загальної культури, моральних орієнтацій і цінностей, цілісної картини світу [3]. На думку відомих методистів Тетяний Федора Бугайків, література – предмет особливий, це єдина дисципліна шкільного курсу, яка вивчає мистецтво [1, с. 9]. Концепцією літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі передбачено вивчення літератури в контексті розвитку культури й мистецтва, зокрема розгляд літературних творів у зв'язках із музикою та іншими видами мистецтва [6]. У сучасній програмі з української літератури для профільної школи зазначено, що художня література є специфічною формою образного змалювання життя й вивчається в школі як мистецтво слова [9, с. 3]. І тому реалізацією ідей Т. і Ф. Бугайків сьогодні є усвідомлення важливості комплексного підходу до використання культурологічного впливу різних видів образотворчості в процесі вивчення літератури, зокрема музичного мистецтва, яке має особливий вплив на емоційну сферу школярів, естетично виховує, допомагає зрозуміти літературний твір і через синестезію створити цільний художній образ. Адже навчити дітей розуміти й любити прекрасне, відкрити їхні душі назустріч благотворному впливу мистецтва, викликати живий інтерес до життя й мистецтва, на думку Т. і Ф. Бугайків, – найголовніший обов'язок учителя-словесника [2, с. 39].

Наукове обґрунтування принципів взаємодії мистецтв як засобу інтенсифікації навчально-виховного процесу вивчення української літератури було здійснене О. Мазуркевичем, М. Машенком, О. Бандурою, Є. Пасічником, Н. Волошиною, В. Острогорським, А. Вітченком та ін. Ефективні механізми сприймання літератури в контексті різних видів образотворчості представлено в дослідженнях С. Жили. Загальнокультурний контекст вивчення української літератури презентують у своїх розвідках С. Паламар, З. Шевченко, В. Братко [8]. Педагогічну технологію вивчення літературного твору як тексту культури пропонує В. Доманський, значну увагу приділяючи теоретичним основам інтеграції на уроках словесності, зв'язку літератури з музикою [4].

Але недостатньою увагою в методиці охоплено проблему вивчення української лірики у взаємозв'язку з музичним мистецтвом. Аналіз навчальних програм з української літератури дає підстави констатувати, що мистецький контекст мало представлений музичними творами, особливо пропонуваними для опрацювання лірики. А традиційний підхід до вивчення поетичних творів як до ізольованої художньої системи не відповідає сучасним вимогам до викладання літератури, тому потребує глибокого переосмислення.

Метою нашої статті є ознайомлення з окремими складниками методики вивчення ліричних творів у взаємозв'язку з музичним мистецтвом у старшій школі крізь призму ідей Т. і Ф. Бугайків.

Вивчення художньої літератури передбачає єдність емоційно-естетичного сприйняття й осмислення читачем літературного образу, злиття в його свідомості логічного й почуттєвого, понятійного й образного [6]. Т. і Ф. Бугайки зазначають, що “мистецтво благотворно впливає лише на тих, хто здатний сприймати його, хто його розуміє й глибоко відчуває” [2, с. 26].

Старшокласники за рівнем свого психологічного й культурного розвитку вже підготовлені до осягнення художнього твору не лише крізь призму мистецьких знань, а й загальних уявлень про світ, у тому числі – на рівні чуттєвого сприймання, через синестезію, асоціації. Природна властивість людини переживати одночасно враження, одержані від кількох органів чуття, є плідним ґрунтом для створення синтезованого цілісного словесно-музичного образу через взаємопізнання, взаємозбагачення літературного й музичного образів. Адже поезія та музика дуже близькі за своєю природою.

У концепції О. Лосєва поняття “слово” набуло всеосяжного значення, адже з розвитком філософії музики відбувався розвиток філософії слова. Тому музика, на його думку, є слово і вираження. Тому ідея про оформлювальну роль слова по відношенню до музики може бути “спроєкована всередину самої музики: музика включає в себе свій логос, своє слово” [5, с. 72].

На думку Бугайків, людська уява володіє безмежним багатством асоціацій; це психологічний закон, який робить можливим повноцінне сприйняття нами художнього твору [1]. А пробуджена музичним твором, вона стає психологічним законом, який робить можливим не тільки повноцінне сприйняття учнями художнього твору, а й глибоке розуміння через систему словесних і музичних образів.

Так, наприклад, Павло Тичина розумів явища навколишнього світу передусім через звук і в словесно-кольоровій оболонці трансформував їх в іншу знакову систему, зокрема в художні образи своїх поетичних творів різного тонального звучання (“горить-тремтить ріка, як музика”), Леся Українка була генетично пов'язана з музикою, тому переносила знання мистецтва музики на поетичний текст через асоціації, викликані, знов-таки, звуковими образами (цикл “Сім струн”, драма-феєрія “Лісова пісня”).

Пропонуємо комплекс творчих завдань, які можна адаптувати для учнів старших класів під час вивчення творчості українських поетів: Лесі Українки, Миколи Вороного, Олександра Олеся (10 клас), Павла Тичини, Максима Рильського, Василя Симоненка, Дмитра Павличка, Ліни Костенко (11 клас). Функціонування в одній площині двох мистецтв – слова і музики – зробить процес аналізу ліричних творів різноманітним, глибоким, цілісним.

• Гра “Музична асоціація” (музичне малювання слова й словесне малювання музики). Після ознайомлення учнів із текстом ліричного твору вчитель пропонує для слухання музичні фрагменти різного характеру й темпу, ставить завдання: визначити, який музичний фрагмент найвиразніше передає настрій (тональність) поезії (ліричного героя), змалює зображуване явище тощо. Учні не повинні механічно давати відповіді, а у світі власних асоціацій вимальовувати художні образи в музиці (через визначення темпу, характеру мелодії, сили звучання) і поезії (завдяки художньо-виражальним засобам). Таким чином створюється цілісний художній образ.

Так, під час вивчення поезії П. Тичини “Арфами, арфами” в комплексній презентації багатосферового світу “людини-оркестру” [7] старшокласникам пропонується прослухати два фрагменти музичних творів: 1) симфонічної сюїти М. Римського-Корсакова або п'єси С. Рахманінова “Баркарола”; 2) п'єси

В. Косенка “Гумореска”. Зауважимо, що представлені твори відрізняються за характером звучання, темпом, виражальними засобами. Зіставивши два музичні фрагменти, учні визначають перший, що є співзвучним поетичному твору та яскраво передає звучання арфи. А в поезії ці переливи старшокласники логічно знаходять в авторських неологізмах “нивами-переливами”, “голосними, самодзвонними” тощо. А в результаті учні представляють поетичний твір не як ізольовану одиницю, а як компонент цілісної картини мистецького світу.

- Визначення інтенціоналу (значення, що отримує слово в контексті). Через феномен сприйняття, одночасного відчуття – синестезію – старшокласники створюють цілісний художній образ через визначення нейтрального значення слів, музичну та кольорову асоціації. Наприклад, “дощі ваші дрібненькі” (Леся Українка): нейтральне значення – атмосферні опади; музичне звучання – тиха гра на стакато; кольорова асоціація – сірі, похмурі, темні кольори; інтенціонал – сльози людини.

- Пояснення етимології слів через мистецькі терміни (лінгво-музичне дослідження). Наприклад, елегія, фортепіано (Леся Українка), енгармонізм (Павло Тичина), гротески (Микола Вороний).

- Зіставлення літературного твору з його музичним “родичем”. Саме в процесі такої діяльності учні (переважно самостійно) пізнають художні образи (словесні через музичні й навпаки). Наприклад, поезія П. Тичини “Ви знаєте, як липа шелестить” та однойменний романс М. Вериківського; “Хор лісових дзвіночків” П. Тичини і пісня “Ми дзвіночки” М. Верховинця; музичні тексти, підібрані Лесею Українкою до своєї драми-феєрії “Лісова пісня”, які виступають не додатком до основного тексту, а серцевиною значень і художніх образів.

- Мелодекламація. Зауважимо, що під час виразного читання поезії музичний твір не повинен бути відокремленим, а має створювати співзвуччя в ритмомелодії, характері, темпі, передавати логіко-сміслові частини художнього твору. Наприклад, логічними для мелодекламації поезії В. Симоненка “Лебеді материнства” стануть “Гуцульська рапсодія” Г. Майбороди або вальс із опери-казки “Ялинка” С. Ребікова.

- Дослідження змісту поезії через пошук звукових і зорових асоціацій (слів-звуків і слів-кольорів). Наприклад, *звукові образи*: “вітер грає” (Максим Рильський), “темряву тривожили криками півні”, “опустіться, тихі зорі” (Василь Симоненко), “Стояла я і слухала весну” (Леся Українка); “Гомонять-бринять пісні / З переливами”, “Ви знаєте, як липа шелестить” (Павло Тичина); “Сміються, плачуть солов’ї” (Олександр Олесь); *кольорові образи*: “Лопотіли крилами і рожевим пір’ям, / Лоскотали марево золотим сузір’ям” (Василь Симоненко), “Я на вбогім сумнім перелозі / Буду сіять барвисті квітки” (Леся Українка); “лине вся в прозорих шатах, / У серпанках і блаватах”, “А вона, як мрія сну / Чарівна, / Сяє вродою святою, / Неземною чистотою, / Сміючись на пелюстках, / На квітках / Променистою росою” (Микола Вороний); “Йде весна запашна квітами – перлами закосичена”, “старі гаї... все бачать крізь тумани” (Павло Тичина) тощо.

Проблема вивчення ліричних творів у взаємозв’язку з музичним мистецтвом потребує подальшого вдосконалення, пошуку нових шляхів проникнення словесного й музичного образів задля створення цілісного художнього образу, що допоможе сформувати гармонійно розвинену особистість, здатну зрозуміти літературу в загальнокультурному контексті. А “урок літератури стане годинаю радісного проникнення в таємниці мистецтва, часом спільної праці вчителя й учнів над тим великим чудом, яким є художній твір” [1, с. 5]. Методичні ідеї, висловлені Т. Ф. і Ф. Ф. Бугайками ще в середині ХХ століття, є актуальними сьогодні й тому потребують адаптації під сучасний ґрунт методичної науки.

Література

1. Бугайко Т. Ф. Бесіди з молодими словесниками про уроки літератури в 5 і 6 класах / Тетяна і Федір Бугайки. – К. : Радянська школа, 1967.
2. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Тетяна і Федір Бугайки. – К. : Радянська школа, 1973. – 176 с.

3. Волошина Н. Й. Твори споріднених галузей мистецтва на уроках літератури / Н. Й. Волошина, С. О. Жила // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 2. – С. 2–5.
4. Доманский В. А. Интеграция в преподавании школьных курсов литературы / В. А. Доманский // Инновации и традиции в реформируемой школе : материалы международного научно-практического семинара (Томск, 10–12 апреля). – Томск, 1995. – С. 25–32.
5. Зенкин К. В. Музыка в контексте “высшего синтеза” А. Ф. Лосева / К. В. Зенкин // Вопросы философии. – 1999. – № 9. – С. 66–78.
6. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 10. – С. 3–13.
7. Молочко С. “... Не людина, а музика”: система уроків з вивчення творчості П. Г. Тичини. Урок 2 / С. Р. Молочко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 1. – С. 37–50.
8. Теоретико-методичні засади вивчення літературних курсів за вибором у профільній школі : монографія / кол. авт.: Т. О. Яценко, З. О. Шевченко, Г. Л. Бійчук та ін. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 200 с.
9. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). Профільний рівень / уклад.: М. Г. Жулинський, Г. Ф. Семенюк – кер. авт. кол. ; Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, М. П. Бондар та ін. ; за заг. ред. Р. В. Мовчан. – К. : Грамота, 2011.